

Олексій КРАСНОРУЦЬКИЙ

ΔΑΔΕ²ÇΑÖ²Β ΑΕΙ Γ Δ Ε ²×Γ ÈÖ ²Γ ÒΔΔΔÑ²Α Ó×ΑΝΙ ÈÈ²À ΔΕΙ ÈÓ
 Α ΕΙ Γ ÒΑÈÑ² ÒÓΓ ÈÖ²Γ Γ ÒΑΑΓ Γ Β ÑÈÑÒΑΓ ΔΓ ÇΓ Γ Α²ÈÓ
 Ñ²ÈΥÑÜÈΓ ΑΓ ΝΙ Γ ΑΔÑÜÈΓ Γ ΔΓ ΑÓÈÖ²

Формалізовано результати кількісної оцінки характеру реалізації економічних інтересів суб'єктів сфер виробництва та обігу внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції в контексті функціонування існуючих систем розподілу окремих видів продукції. Запропоновано напрямки узгодження інтересів учасників ринку сільськогосподарської продукції.

The formalization results of characteristics of agricultural products' market operators' economic interest realization are considered in the article. Directions of concordance of interests of participants of market of agricultural product are offered.

Негармонійний характер розподілу доходів між суб'єктами сфер виробництва та обігу сільськогосподарської продукції є, одночасно, наслідком проблем функціонування внутрішнього ринку та головною перешкодою його ефективного розвитку. При цьому протягом всього періоду формування та функціонування внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції в Україні не вдалося створити цілісний, дієздатний та результативний механізм регулювання пропорцій результативності діяльності суб'єктів виробничої та торговельної сфер. Сприяння процесам кооперації, вертикальної та горизонтальної інтеграції, створення умов для захисту інтересів вітчизняного товаровиробника, як основні заходи з забезпечення ефективного функціонування внутрішнього ринку агропродовольчої, в тому числі, і сільськогосподарської продукції, здебільшого, залишилося на стадії рекомендацій та наукових обґрунтувань й не набуло форми конкретних нормативних актів та їх практичного виконання.

Разом з цим функціональне навантаження вказаного ринку залишається незмінним, а проблеми його розвитку та набуття пропорційності в контексті його значення для забезпечення економічної безпеки держави за існуючих умов набувають особливою гостроти. Відповідно, актуалізується і проблема пошуку раціональних механізмів та інструментів впливу на функціонування внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції з метою гармонізації відносин всіх категорій його учасників.

Питанням гармонізації функціонування внутрішнього ринку агропродовольчої продукції, забезпечення ефективності діяльності аграрних підприємств та розвитку їх конкурентоспроможності присвячені дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів. В контексті нашого дослідження необхідно звернути особливу увагу на наукові праці Б. Й. Пасхавера, В. М. Онєгіної, Т. О. Осташко, О. М. Могильного, Т. М. Лозинської, І. О. Соловйова, О. О. Єранкіна та інших авторів [3–10]. Їх наукові здобутки є багатограними та вичерпно розкривають сутність економічних процесів, що протікають на ринку. Проте, механізми подолання диспропорцій у реалізації інтересів учасників ринку сільськогосподарської продукції, створення умов для розширеного відтворення у всіх функціональних групах учасників ринку, а також досягнення відповідного рівня ефективності протікання обмінних процесів потребують додаткового наукового пророблення та практичного опрацювання, адже більшість існуючих рекомендацій, нажаль, не дозволяють достатньою мірою вирішити проблеми функціонування внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції.

Дана публікація є спробою формалізації результатів кількісної оцінки характеру реалізації економічних інтересів суб'єктів сфер виробництва та обігу внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції в контексті функціонування існуючих систем розподілу окремих видів продукції.

Виконані нами при опрацюванні тематики гармонізації функціонування внутрішнього ринку агропродовольчої, зокрема, сільськогосподарської продукції дозволили з'ясувати неоднорідність конкурентної ситуації на різних рівнях маркетингової інфраструктури даного ринку. При цьому, якщо на рівні товаровиробника та першого посередника, тобто на найнижчому рівні маркетингової інфраструктури ситуація є наближеною до олігопсонії, а при розгляді локальних ринків, навіть, монопсонії, то на більш високих рівнях маркетингової інфраструктури внутрішній ринок сільськогосподарської продукції є олігопольним [11]. Зважаючи на те, що структура систем розподілу сільськогосподарської продукції, здебільшого, включає три рівні [12], а питома вага продукції, що

розподіляється саме через так звані "інші" канали, тобто, власне, шляхом продажу суб'єктам сфери обігу продукції, склала у 2008 р. 71% [1, с. 132], ефективність та повнота фінансування ними обігових коштів сільськогосподарських товаровиробників стає чи не єдиним значущим джерелом забезпечення відтворювальних процесів в аграрному секторі економіки. Таким чином, вивчення особливостей функціонування суб'єктів маркетингової інфраструктури внутрішнього ринку сільськогосподарської продукції та характеристик їх взаємодії з товаровиробниками складає основу опрацювання заходів, що спрямовані на гармонізацію відносин учасників ринку та підвищення результативності його функціонування для економіки держави в цілому.

При виконанні даного дослідження ми виходили з визначення характеристик діяльності основних функціонально відокремлених груп суб'єктів ринку сільськогосподарської продукції. В 2008 р. в Україні функціонувало 15165 сільськогосподарських підприємств всіх форм власності без урахування фермерських господарств [1, с. 51], при цьому кількість торговельно-посередницьких організацій, що оперує на внутрішньому ринку сільськогосподарської продукції, становила 2632 суб'єкти господарювання (за даними Міністерства аграрної політики України).

Зважаючи на диференційовану структуру каналів розподілу різних сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку та, відповідно, суттєві відмінності у використанні суб'єктами систем розподілу спробуємо з'ясувати характер реалізації економічних інтересів товаровиробників різної товарної та галузевої спеціалізації. Адже саме товарний принцип є визначальним для формування та використання систем розподілу продукції [12]. Безумовно, ключовим критерієм повноти та досконалості реалізації економічних інтересів є ефективність, як інтегральна категорія, що ілюструє ступінь реалізації основної мети провадження виробничо-комерційної діяльності. Ми пов'язуємо процес формування рівня економічної ефективності поточної діяльності товаровиробника зі ступенем домінування інтересів посередника в структурі певної системи розподілу продукції. На жаль, фактично на всіх без винятку об'єктових ринках сільськогосподарської продукції склалася ситуація, за якої домінуюче положення займають суб'єкти сфери обігу. Деякий виняток складають ринки молока, м'яса птиці та цукрових буряків фабричних, проте вплив, що справляють переробні підприємства на сільськогосподарських товаровиробників, фактично не відрізняється від цінового диктату посередників, зокрема, на ринках зерна та більшості видів м'яса. Для оцінки ступеня домінування інтересів посередника та оцінки результативності діяльності товаровиробника на найбільш типових товарних ринках сільськогосподарської продукції в дослідженні нами використаний обсяг реалізації продукції на 1 грн. повних витрат на кожному етапі товароруку. Такий показник є найбільш ілюстративним, адже він прямо характеризує потенційні обсяги отримання прибутку. Інформаційною базою такого дослідження стали дані Державного комітету статистики України та результати виконаних послідовних статистичних групувань. При цьому ми виходили з розрахункових показників результативності виробничо-комерційної діяльності суб'єктів ринку, адже оперування звітними даними є неінформативним через особливості бухгалтерського, статистичного та податкового обліку в нашій країні і суттєвому викривленню показників прибутку в процесі оптимізації оподаткування. В якості найбільш типових та показових об'єктових ринків в ході дослідження були обрані: ринок зерна пшениці продовольчих кондицій, ринок товарного соняшнику, ринок свинини, ринок м'яса птиці та ринок молока. Результати виконаних розрахунків проілюстровані на рис. 1–5.¹

При визначенні ступеня цінового домінування посередника ми свідомо оперували усередненими по функціонально відокремленій групі суб'єктів ринку показниками і не використовували індекс Герфіндала–Гіршмана та олігопсонічний індекс через відсутність релевантної інформаційної бази для їх розрахунку. При цьому методика, що застосована нами ґрунтується на використанні методів математичного аналізу, а саме полягає у визначенні похідної функції лінії тренду (рис. 1–5) та значення її похідної в першій значимій точці інтервалу (тобто для сфери виробництва). Виходячи з того, що з найбільшим ступенем достовірності динаміка питомої величини обсягу реалізації (рис. 1–5) в структурі систем розподілу продукції описується квадратичними функціями, то її похідні є функціями лінійними, а їх значення можуть приймати як негативні, так і позитивні значення, ілюструючи тим самим ситуацію у сфері реалізації економічних інтересів на конкретному об'єктовому ринку. Відповідно, отриманий нами показник є індикатором домінування суб'єктів сфери обігу, а його розрахунок для певного об'єктового ринку здійснюється за формулою:

$$I = \Delta_{x=2..x=1} \frac{d}{dx} f(x), \quad (1)$$

¹ Джерело: власні дослідження за даними [12].

де I – індикатор домінування суб'єктів сфери обігу на об'єктовому ринку; $f(x)$ – функція розподілу питомого обсягу реалізації всередині каналу розподілу продукції; x – стадія розподілу продукції на об'єктовому ринку; $\Delta_{x=1...x=2}$ – різниця значень похідної при значеннях $x=1$ (сфера виробництва) та $x=2$ (сфера обігу).

Результати визначення індикатора домінування суб'єктів сфери обігу для об'єктових ринків, що розглядаються в даному дослідженні наведено в табл. 1. При цьому обчислена величина індикатору може приймати як позитивні, так і від'ємні значення. В свою чергу, від'ємне значення індикатору домінування суб'єктів сфери обігу свідчить про наявність факту домінування на відповідному об'єктовому ринку, а, відповідно, позитивні значення пояснюються більш якісною реалізацією економічних інтересів товаровиробників певного виду сільськогосподарської продукції.

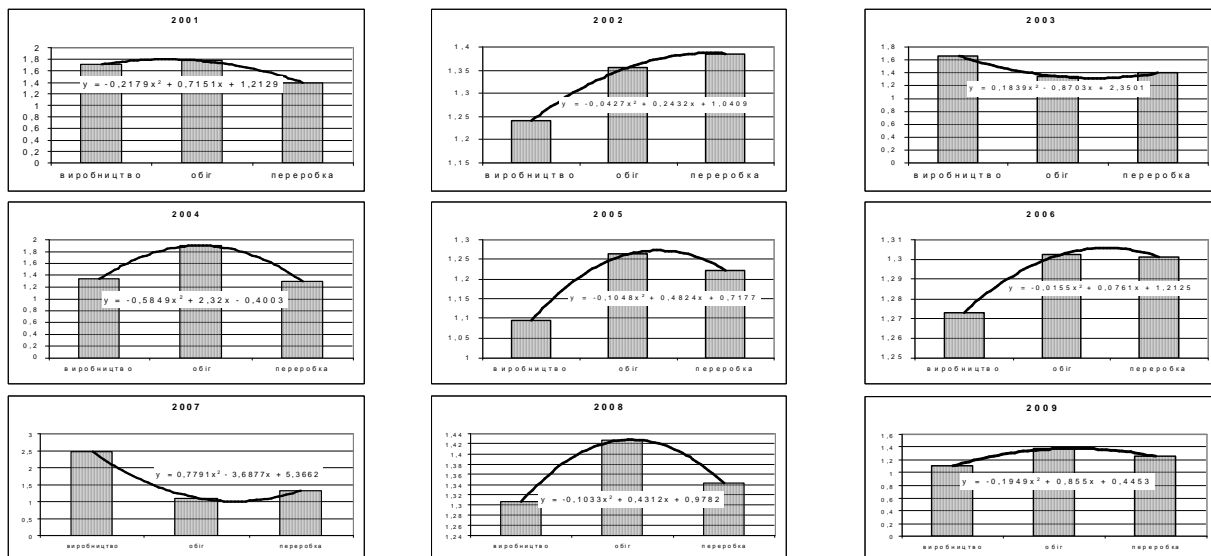

Рис. 1. Динаміка питомого результату реалізації продукції суб'єктами внутрішнього ринку продовольчої пшениці 3 класу в 2001–2009 рр.

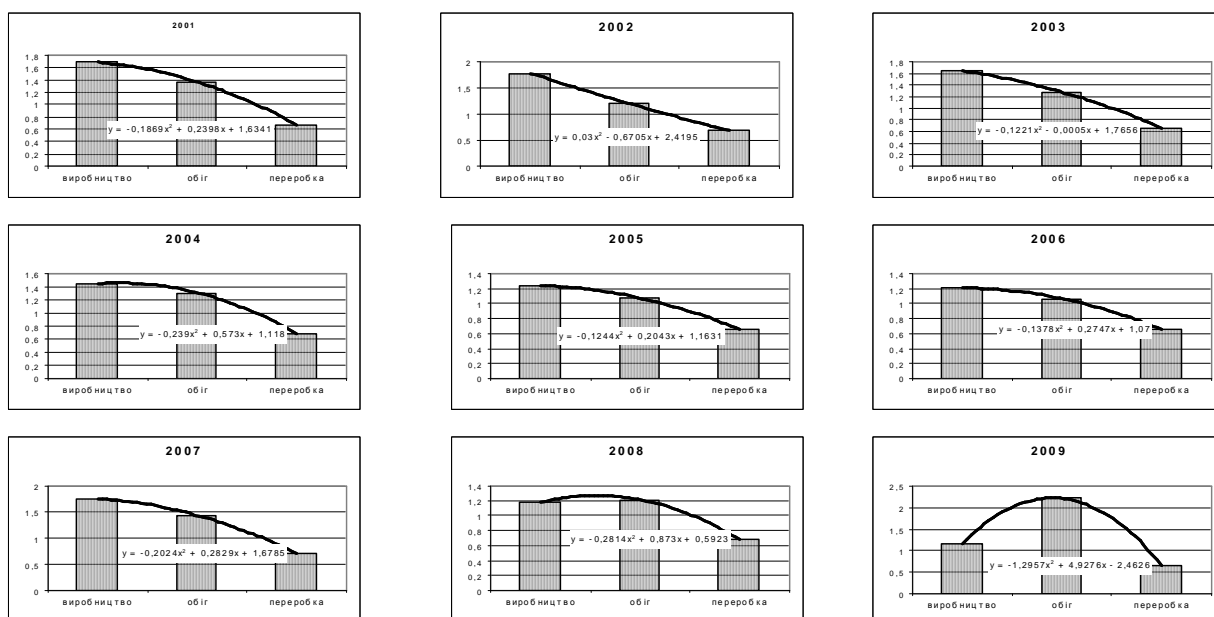

Рис. 2. Динаміка питомого результату реалізації продукції суб'єктами внутрішнього ринку товарного соняшнику в 2001–2009 рр.

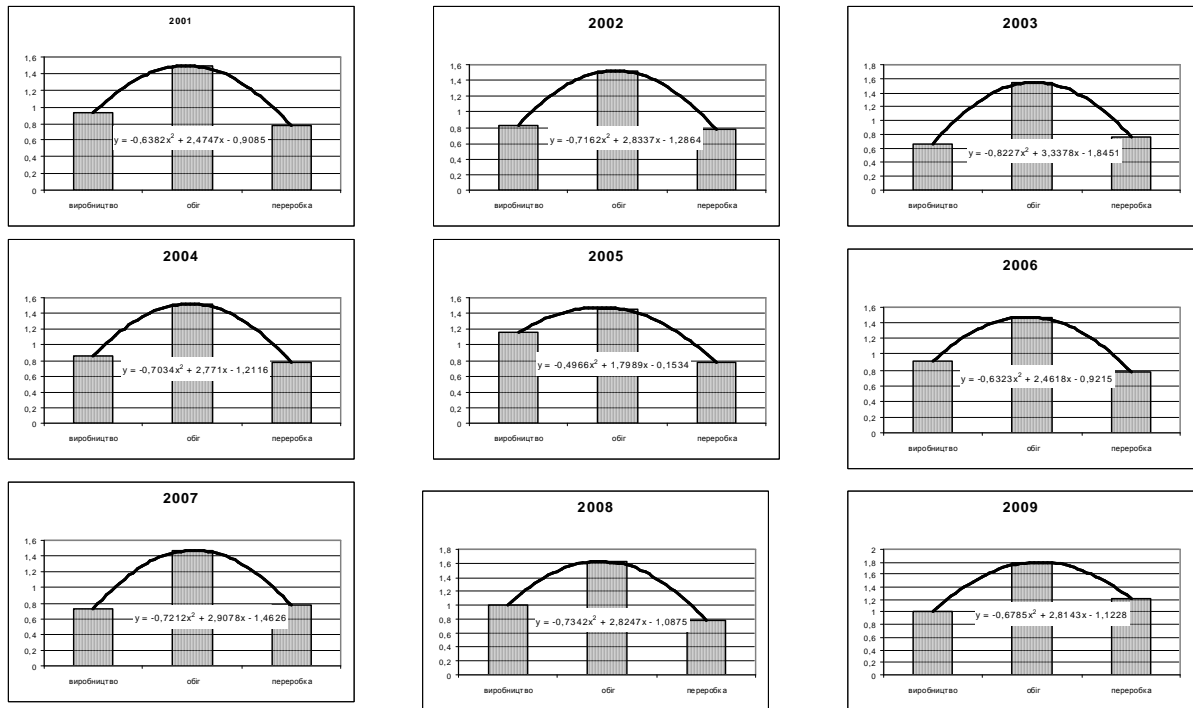

Рис. 3. Динаміка питомого результату реалізації продукції суб'єктами внутрішнього ринку свинини в 2001–2009 рр.

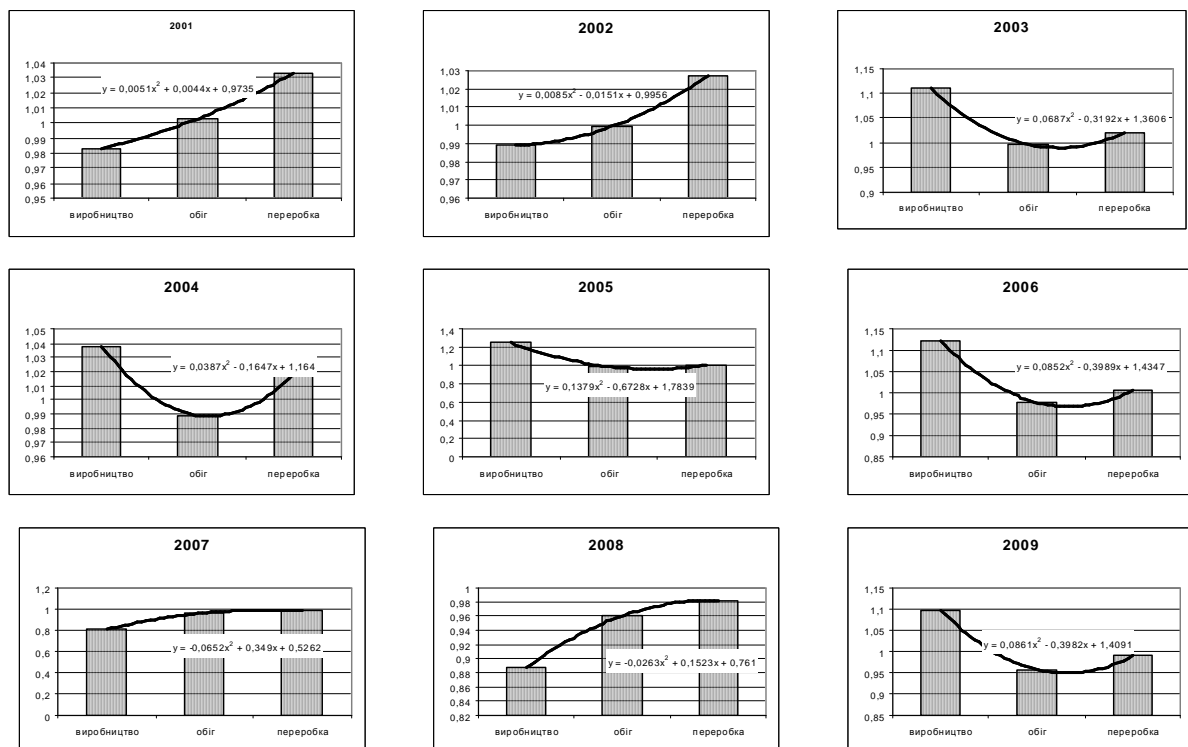

Рис. 4. Динаміка питомого результату реалізації продукції суб'єктами внутрішнього ринку м'яса птиці в 2001–2009 рр.

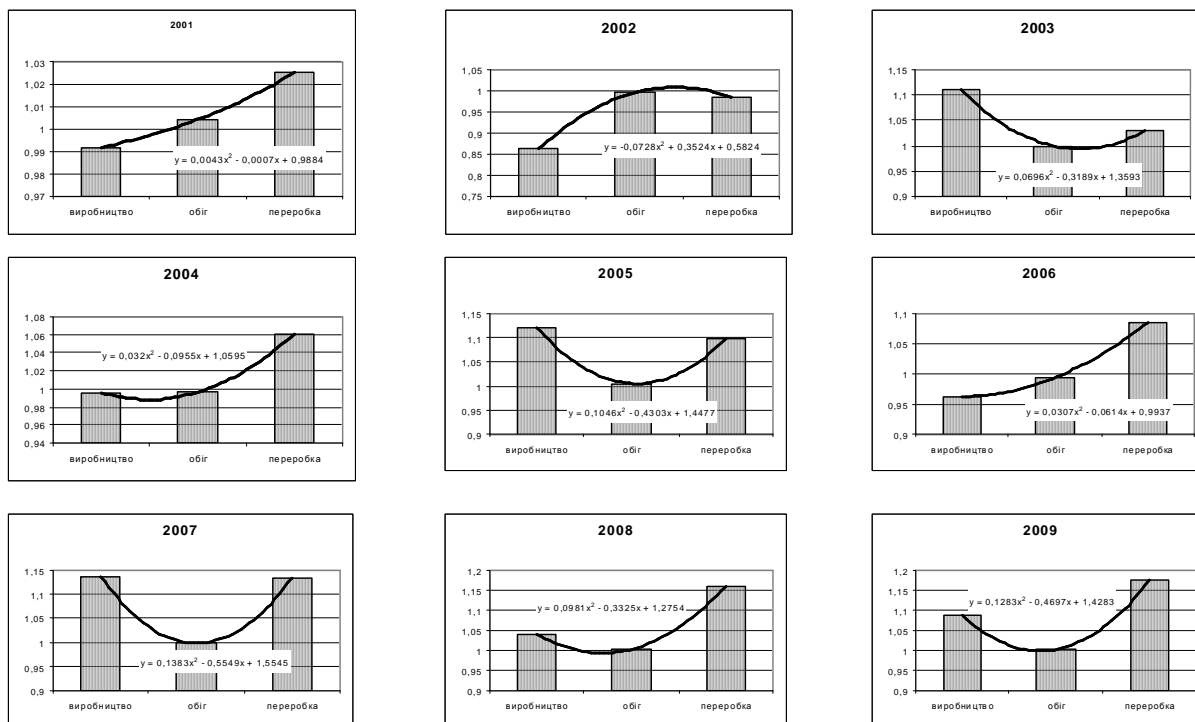

Рис. 5. Динаміка питомого результату реалізації продукції суб'єктами внутрішнього ринку молока в 2001–2009 рр.

Таблиця 1

Значення індикатора домінування суб'єктів сфери обігу для деяких об'єктових ринків сільськогосподарської продукції у 2001–2009 рр.

Рік	Функція розподілу питомого обсягу реалізації в ланцюгу «виробництво-обіг-споживання (в т. ч. переробка)» об'єктового ринку	Значення похідної функції розподілу питомого обсягу реалізації при значеннях $x=1$ (сфера виробництва) та $x=2$ (сфера обігу)		Значення індикатора домінування суб'єктів сфери обігу
		$x=1$	$x=2$	
1	2	3	4	5
ринок зерна пшениці продовольчого 3 класу				
2001	$y = -0,2179x^2 + 0,7151x + 1,2129$	0,2793	-0,1565	-0,4358
2002	$y = -0,0427x^2 + 0,2432x + 1,0409$	0,1578	0,0724	-0,0854
2003	$y = 0,1839x^2 - 0,8703x + 2,3501$	-0,5025	-0,1347	0,3678
2004	$y = -0,5849x^2 + 2,32x - 0,4003$	1,1502	-0,0196	-1,1698
2005	$y = -0,1048x^2 + 0,4824x + 0,7177$	0,2728	0,0632	-0,2096
2006	$y = -0,0155x^2 + 0,0761x + 1,2125$	0,0451	0,0141	-0,031
2007	$y = 0,7791x^2 - 3,6877x + 5,3662$	-2,1295	-0,5713	1,5582
2008	$y = -0,1033x^2 + 0,4312x + 0,9782$	0,2246	0,018	-0,2066
2009	$y = -0,1949x^2 + 0,855x + 0,4453$	0,4652	0,0754	-0,3898
ринок товарного соняшнику				
2001	$y = -0,1869x^2 + 0,2398x + 1,6341$	-0,1340	-0,5078	-0,3738
2002	$y = 0,03x^2 - 0,6705x + 2,419$	-0,6105	-0,5505	0,0600
2003	$y = -0,1221x^2 - 0,0005x + 1,7656$	-0,2447	-0,4889	-0,2442

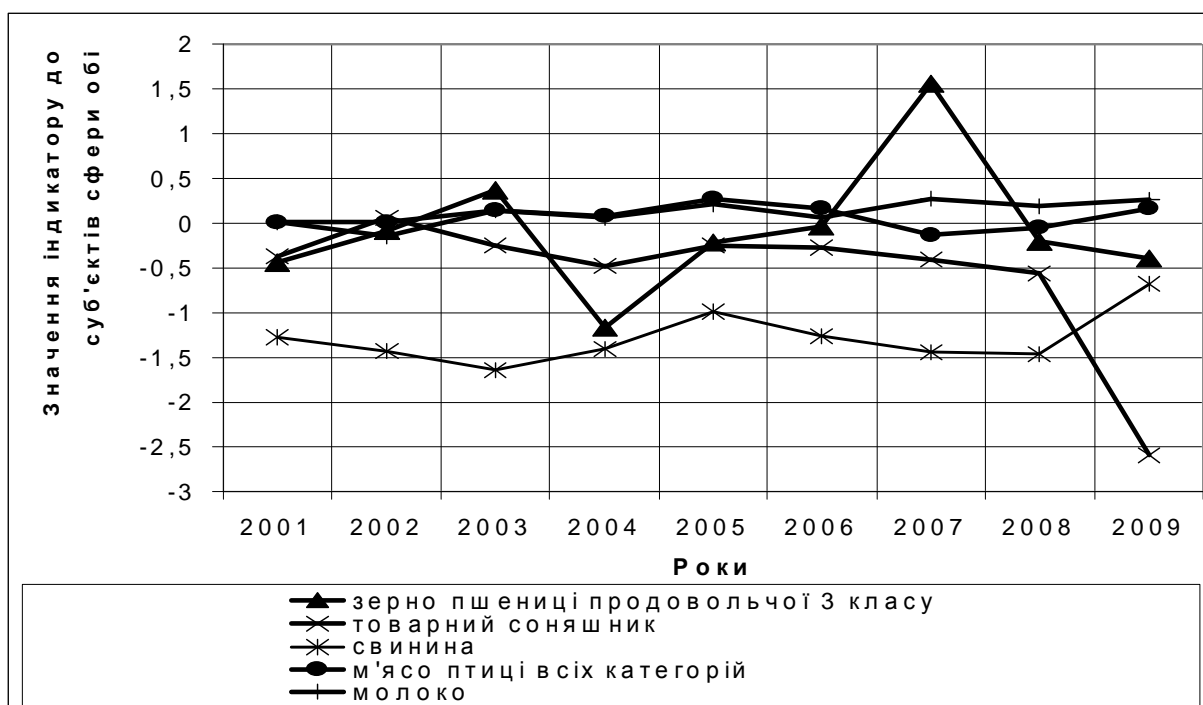
Продовження табл. 1

1	2	3	4	5
2004	$y = -0,239x^2 + 0,573x + 1,118$	0,0950	-0,383	-0,4780
2005	$y = -0,1244x^2 + 0,2043x + 1,1631$	-0,0445	-0,2933	-0,2488
2006	$y = -0,1378x^2 + 0,2747x + 1,07$	-0,0009	-0,2765	-0,2756
2007	$y = -0,2024x^2 + 0,2829x + 1,6785$	-0,1219	-0,5267	-0,4048
2008	$y = -0,2814x^2 + 0,873x + 0,5923$	0,3102	-0,2526	-0,5628
2009	$y = -1,2957x^2 + 4,9276x - 2,4626$	2,3362	-0,2552	-2,5914
ринок свинини				
2001	$y = -0,6382x^2 + 2,4747x - 0,9085$	1,1983	-0,0781	-1,2764
2002	$y = -0,7162x^2 + 2,8337x - 1,2864$	1,4013	-0,0311	-1,4324
2003	$y = -0,8227x^2 + 3,3378x - 1,8451$	1,6924	0,047	-1,6454
2004	$y = -0,7034x^2 + 2,771x - 1,2116$	1,3642	-0,0426	-1,4068
2005	$y = -0,4966x^2 + 1,7989x - 0,1534$	0,8057	-0,1875	-0,9932
2006	$y = -0,6323x^2 + 2,4618x - 0,9215$	1,1972	-0,0674	-1,2646
2007	$y = -0,7212x^2 + 2,9078x - 1,4626$	1,4654	0,023	-1,4424
2008	$y = -0,7342x^2 + 2,8247x - 1,0875$	1,3563	-0,1121	-1,4684
2009	$y = -0,6785x^2 + 2,8143x - 1,1228$	2,1358	1,4573	-0,6785
ринок м'яса птиці всіх категорій				
2001	$y = 0,0051x^2 + 0,0044x + 0,9735$	0,0146	0,0248	0,0102
2002	$y = 0,0085x^2 - 0,0151x + 0,9956$	0,0019	0,0189	0,017
2003	$y = 0,0687x^2 - 0,3192x + 1,3606$	-0,1818	-0,0444	0,1374
2004	$y = 0,0387x^2 - 0,1647x + 1,164$	-0,0873	-0,0099	0,0774
2005	$y = 0,1379x^2 - 0,6728x + 1,7839$	-0,397	-0,1212	0,2758
2006	$y = 0,0852x^2 - 0,3989x + 1,4347$	-0,2285	-0,0581	0,1704
2007	$y = -0,0652x^2 + 0,349x + 0,5262$	0,2186	0,0882	-0,1304
2008	$y = -0,0263x^2 + 0,1523x + 0,761$	0,0997	0,0471	-0,0526
2009	$y = 0,0861x^2 - 0,3982x + 1,4091$	-0,226	-0,0538	0,1722
ринок молока				
2001	$y = 0,0043x^2 - 0,0007x + 0,9884$	0,0079	0,0165	0,0086
2002	$y = -0,0728x^2 + 0,3524x + 0,5824$	0,2068	0,0612	-0,1456
2003	$y = 0,0696x^2 - 0,3189x + 1,3593$	-0,1797	-0,0405	0,1392
2004	$y = 0,032x^2 - 0,0955x + 1,0595$	-0,0315	0,0325	0,064
2005	$y = 0,1046x^2 - 0,4303x + 1,4477$	-0,2211	-0,0119	0,2092
2006	$y = 0,0307x^2 - 0,0614x + 0,9937$	0	0,0614	0,0614
2007	$y = 0,1383x^2 - 0,5549x + 1,5545$	-0,2783	-0,0017	0,2766
2008	$y = 0,0981x^2 - 0,3325x + 1,2754$	-0,1363	0,0599	0,1962
2009	$y = 0,1283x^2 - 0,4697x + 1,4283$	-0,2131	0,0435	0,2566

Результати виконаних в табл. 1 розрахунків свідчать, що на ринках зерна пшениці продовольчих кондицій, товарного соняшнику та свинини має місце домінування інтересів суб'єкти сфери обігу над інтересами суб'єктів сфери виробництва, а на ринках м'яса птиці та молока інтереси товаровиробників сільськогосподарської сировини реалізуються більш повно. Слід зазначити, що значення індикатора домінування суб'єктів сфери обігу теоретично можуть приймати, як позитивні, так і від'ємні значення, при цьому абсолютна величина визначеного показника свідчить про ступінь вираження тенденції в сфері реалізації економічних інтересів товаровиробників та посередників, про направленість якої свідчить від'ємне чи позитивне значення індикатора. Домінування економічних інтересів опосередковується через інструментарій провадження цінової політики, адже при наявності передумов для якісної реалізації інтересів посередників, закупівельні ціни, що ними пропонуються, приймаються суб'єктами сфери виробництва, що негативно відбивається на характері відтворювальних процесів.

Спробуємо проілюструвати динаміку вказаних показників (рис. 6). Останнє дозволить не тільки визначити поточний стан функціонування систем розподілу в частині виконання функції забезпечення пропорційності доходів учасників ринку, а й сформулювати уявлення щодо тенденцій розвитку систем розподілу сільськогосподарської продукції на внутрішньому ринку.

Результати співставлення індикаторів домінування суб'єктів сфери обігу на окремих об'єктових ринках у динаміці за дев'ять років переконливо доводять, що найкращим чином реалізуються економічні інтереси виробників м'яса птиці всіх категорій, реалізація інтересів виробників зерна пшениці знаходяться під впливом чисельних факторів та лише протягом 2003 р. та 2007 р. реалізовувалися краще за інтереси торговельних посередників, проте ці зміни також призвели до викривлення пропорцій та дестабілізації розвитку ринку. Інтереси виробників товарного соняшника поступово пригнічувалися протягом дослідженого періоду, що призвело до найбільш суттєвого посилення позицій суб'єктів сфери обігу в 2009 р.

Рис. 6. Динаміка індикатора домінування суб'єктів сфери обігу на окремих об'єктових ринках у 2001–2009 рр.

Реалізація економічних інтересів виробників продукції свинарства протягом дослідженого періоду пригнічується за рахунок активності суб'єктів сфери обігу, проте у 2009 р. намітилася тенденція до виправлення ситуації. Інтереси виробників на ринку молока реалізуються досить повно через пріоритет прямих господарських зв'язків з переробниками, проте політика переробних підприємств фактично копіює політику посередників на ринках продукції рослинництва.

Запропонована в статті методика дозволяє достатньо достовірно визначити рівень домінування певної функціонально відокремленої групи суб'єктів ринку, її впливу на формування кон'юнктурних характеристик та, відповідно, поведінку інших учасників ринкових процесів. На жаль, для основних об'єктових ринків сільськогосподарської продукції, що розглянуті в даній публікації, крім ринку м'яса птиці та молока, можна констатувати наявність суттєвого цінового диктату з боку суб'єктів сфери обігу. Причиною цього є співвідношення концентрації капіталу суб'єктів різних функціональних груп, що займають різні позиції в ієрархії елементів маркетингової інфраструктури внутрішнього ринку.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на опрацювання методологічних та методичних засад раціонального застосування інструментів тарифного та нетарифного регулювання основної

діяльності суб'єктів сфери обігу продукції з метою забезпечення повного та ефективного фінансування виробничої сфери ринку сільськогосподарської продукції в контексті оптимізації відтворювальних процесів її суб'єктів.

Література

1. Сільське господарство України за 2008 рік: Стат. щорічник / Державний комітет статистики України; За заг. кер. Ю. М. Остапчука. – К., 2009. – 370 с.
2. Статистичний щорічник України за 2007 рік / Державний комітет статистики України; За ред. О. Г. Осауленка – К.: Консультант, 2008. – 571 с.
3. Могильний О. М. Регулювання аграрної сфери [монографія] / Олексій Миколайович Могильний. – Ужгород: ІВА, 2005. – 400 с.
4. Онегіна В. М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників [монографія] / Вікторія Михайлівна Онегіна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 590 с.
5. Осташко Т. О. Ринкова трансформація аграрного сектора [монографія] / Тамара Олексіївна Осташко. – К.: Фенікс, 2004. – 280 с.
6. Пасхавер Б. Цінова конкурентність аграрного сектора / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 1. – С. 78–87.
7. Пасхавер Б. Ціни виробництва і споживання продовольчого ринку / Б. Пасхавер // Економіка України. – 2007. – № 12. – С. 51–61.
8. Соловійов І. О. Агрмаркетинг: системна методологія, реалізація концепції : [монографія] / І. О. Соловійов. – Херсон: Олди-плюс, 2008. – 344 с.
9. Єранкін О. О. Вплив аграрної політики на маркетингову діяльність підприємств АПК в Україні / О. О. Єранкін // Економіка АПК. – 2008. – № 6 – С. 29–39.
10. Лозинська Т. М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: [монографія] / Тамара Миколаївна Лозинська. – Х. : Вид-во ХарPI НАДУ "Магістр", 2007. – 272 с.
11. Красноруцький О. О. Розвиток маркетингу на ринку агропродовольчої продукції України [Монографія] / О. О. Красноруцький, Ю. І. Данько. – Харків: Міськдрук, 2009. – 262 с.
12. АПК-информ Online. Цены. [Електронний ресурс] – 2010. Режим доступу: <http://www.apk-inform.com/pricedata.php>.